

Politica expansionistă a Rusiei la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Noi mărturii documentare

MARIAN STROIA

Cînd, la 20 februarie, 1780, Ecaterina a II-a semna patenta de numire a lui Serghei Loșcariov în calitate de consul general al Rusiei în Principatele Române (Moldova, Țara Românească și Basarabia)¹ evenimentul a trecut mai puțin băgat de seamă. Din capul locului trebuie să subliniem că descrierea acestui episod nu este inedită, ea a mai fost abordată în istoriografia noastră în urmă cu patru decenii². Dar contextul intern rus ca și cel internațional în care el s-a produs, mai puțin sau deloc tratate la vremea respectivă, ca și apariția unor mărturii documentare — despre care vom vorbi mai jos — justifică, credem noi, redeschiderea dosarului problemei. Ea nu poate fi înțeleasă cu claritate decît prin reliefaarea amănunțită a luptei pentru putere din sinul clasei politice conducătoare ruse, și corespunzător acesteia, a schimbărilor produse în orientarea politicii externe a imperiului.

După cum este știut, în primul deceniu și jumătate de domnie a Ecaterinei a II-a, orientarea strategică predominantă în relațiile externe a fost aceea a preocupării pentru constituirea sistemului de alianță nordic (Rusia, Prusia și Danemarca), secondate de Polonia și Suedia — îndreptată contra Austriei și Franței.

Această tendință și-a avut promotorul în persoana lui Nikita Panin, remarcabilă personalitate a diplomației ruse, reprezentat al mării nobilimi din centrul imperiului, a cărui influență politică înlăuntrul țării era de asemenea considerabilă. Istoricul și politologul american David L. Ransel vorbește chiar de un veritabil „partid al lui Panin” (nu știm dacă termenul este adecvat), cu o pondere foarte importantă în principalele organisme de conducere ale instituțiilor statului autoritar rus (armată, administrație, biserică)³. Ascensiunea, de pe la mijlocul deceniului 8 al secolului, a noului favorit al Ecaterinei a II-a, Grigori Potemkin și a camarilei sale, avea să modifice însă substanțial acest raport de forțe și va avea implicații radicale pentru echilibrul de forțe interne și mai ales pentru politica externă a imperiului⁴.

Confruntată cu opoziția fățișă a Colegiului Afacerilor Străine, controlat de N. Panin și partizanii săi, împărăteasa a avut nevoie de timp pentru a-și constitui propriul său partid, favorabil vederilor sale, ca și ambițiilor ei în politica externă. Ea a început prin luarea de măsuri care să neutralizeze influența lui Panin și a partizanilor săi dintre marii duci și a decis să blocheze

¹ Termenul Basarabia din titulatura primului consul rus în Principatele române desemna în fapt Bugeacul — populat de tătari — din sudul zonei dintre Prut și Nistru; restul teritoriului, după cum este cunoscut, făcea parte integrantă din principatul Moldovei (cel puțin la această dată, situația schimbîndu-se după nefericitul tratat de pace de la București, din mai 1812).

² C. Șerban, *Înființarea consulatelor ruse în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și cercetări de istorie medie”, II (1951), tom I p. 61—72.

³ David L. Ransel, *The politics of Catherinian Russia. The Panin Party*, New Haven and London, 1975, p. 30—31.

⁴ Nicholas Riasanowsky, *Histoire de Russie*, Paris, Hachette, 1984, p. 261—264; I. Uspenski, *Kak voznie i razvilsia v Rosii vostočnij voľros*, Skt. Petersburg, 1887, p. 68—69.

inițiativele lui Panin în alegerea personalului diplomatic. În loc, ca în trecut, să valideze opțiunile acestuia, ea a trecut personal la nominalizarea și la selecționarea candidaților. Astfel, în vara anului 1779 ambasadorul de la Londra, A.S. Musin-Pușkin (fidel lui Panin) a fost înlocuit cu mai maleabilul Ivan I. Simolin, iar în anul următor ea însăși l-a introdus în Colegiul Afacerilor Străine pe A.A. Bezborodko⁵ protejatul lui Gr. A. Potemkin. La începutul lui 1781 un alt partizan și pion important al lui Panin, A.S. Stahiev (care fusese alături de Panin încă din 1750 cînd îl însoțise pe acesta în Suedia), a fost rechemat din postul cheie de ambasador la Constantinopol și înlocuit cu tînărul și energicul diplomat I.I. Bulgakov.

Cînd toate aceste schimbări au fost efectuate, în afara Colegiului au început în secret negocierile cu Austria. Această activitate subterană a fost desfășurată sub forma convorbirilor dintre ambasadorul austriac Cobenzel și noul favorit al țarinei, prințul Gr. A. Potemkin. În noiembrie 1780 moartea Mariei Tereza a înlăturat ultimul obstacol și, la începutul anului următor (1781), Cobenzel a prezentat în scris oferta de alianță a țării sale. Cînd Colegiul Afacerilor Străine, sub președenția lui Panin, s-a pronunțat pentru respingerea ofertei, Ecaterina a ignorat pur și simplu recomandările acestuia și a încredințat negocierile noului grup de forțe: Gr.A. Potemkin, A.A. Bezborodko, S.R. Voronțov. Retragerea lui N. Panin, în aprilie 1781, la moșia sa de la Dughino, lângă Smolensk, a ușurat tentativa Ecaterinei de a scoate Colegiul Afacerilor Străine de sub controlul său. Simțind că direcția vîntului se schimbă, doi din oamenii — cheie ai colegiului, P.V. Bakunin și A.I. Marcov, s-au decis să treacă în cealaltă tabără a-și salva pozițiile. Restul trrierii l-a efectuat vicecancelarul P.A. Osterman.

Pe de altă parte, gruparea politică a partizanilor lui Panin era acum dispersată: P.A. Rumianțev — guvernator general în Ucraina, V.I. Repnin — guvernator la Smolensk, Piotr Panin (fratele său) retras în inactivitate la Moscova.

Ecaterinei a II-a nu-i mai rămînea decît să treacă la ultima etapă a operațiunii (a planului său). Împărăteasa a mai așteptat cîteva zile după plecarea în străinătate a țareviciului Pavel și apoi, la mijlocul lui septembrie 1781, i-a ordonat pe neașteptate lui Panin să predea hîrtiile oficiale vicecancelarului P.A. Osterman care de acum înainte avea să îndeplinească atribuțiile reale ale ministrului de externe. Panin păstra titlul de președinte al Colegiului Afacerilor Străine, ca și locul său în Consiliul Imperial, dar practic nu mai avea obligații de îndeplinit. În felul acesta discret, pe tăcute, dar în mod ireversibil, lua sfîrșit dominația de peste două decenii a partidului lui Panin pe arena politică rusă⁶.

Tot ceea ce avea să urmeze din acest moment nu era prea greu de anticipat. Dintr-odată centrul de greutate al intereselor de expansiune teritorială ale Rusiei se muta spre sud, iar coincidența cu tendințele similare de penetrație spre sud-est ale Austriei se confruntă în același obstacol comun: alunecatul pe panta decăderii Imperiu otoman. Apropierea dintre cele două mari puteri devine acum firească, iar obiectivele precise ale Rusiei sînt expuse în

⁵ N. I. Grigorovici, *Kantsler Kniaz Aleksandr Andreevici Bezborodko v sviazi s sobřtiami ego vremeni*, în „Sbornic Istorického Russkago Imperatorskogo obsčestva”, t. 26 (1879), t. 29 (1881), p. 34—42.

⁶ Isabel de Madariaga, *Russia in the age of Catherine the Great*, New Haven and London, 1981, p. 232—234.

faimoasa scrisoare a Ecaterinei a II-a din 10 septembrie 1782 către Iosif al II-lea, care conținea în germene esența faimosului proiect grecesc (sau planul dacic). Pe lângă împărțirea sferelor de interes prin ciopirțirea muribundului Imperiu otoman, împărăteasa propunea, pentru a evita o vecinătate nemijlocită a celor două imperii, crearea unui stat-tampon: „Acest stat, cunoscut odinioară sub numele de Dacia, ar putea fi format din provinciile Moldova, Țara Românească și Basarabia sub un suveran de religie creștină dominantă în aceste țări, pe a cărui persoană și stabilitate cele două curți ar putea să se bazeze; având grijă de a stabili în același timp că noul stat va fi ereditar și va rămâne pe de-antregul independent, fără să poată fi vreodată reunit nici la Rusia, nici la Austria și că cele două imperii ale noastre nu vor consimți niciodată ca el să cadă în dependența unei alte puteri”⁷.

Nu e prea greu de presupus măsura în care Rusia, cu necunoscutul-i apetit teritorial, ar fi respectat „independența” prezumtivului stat-tampon al Daciei. Ajunge doar să spunem că evenimentele ulterioare n-au mai permis materializarea acestui proiect de partajare a Imperiului otoman⁸. În schimb, spre deosebire de Imperiul austriac, a cărui activitate de politică externă era îngreunată de situația complicată-conjuncturală din centrul continentului, Rusia nu a ezitat să anexeze teritorii atunci când a simțit că rezistența potrivnicului e slăbită: Crimeea (1783), Georgia și Imeretia (1786).

În contextul astfel descris mai sus, alegerea candidatului pentru postul de consul în Principate nu a fost întâmplătoare, căci viitorul titular era unul din protejații lui Potemkin, iar această situație îi asigura garanția ascensiunii sale politice viitoare. Născut în 1739, de origine georgiană, Serghei L. Loșcariov își părăsise la 18 ani țara de origine pentru a se stabili în Rusia, la Astrahan. Absolvent în 1762 al Colegiului studentesc pentru afaceri străine, el avea să-și înceapă cariera diplomatică la Constantinopol, fiind trimis ca: „jeune de langues” (dragoman) pe lângă rezidentul rus Alexei Obrescov (1751–1768). Această funcție i se potrivea ca o mânășă, fiind un bun cunosător al citorva limbi străine, între care evident cea turcă. Promovat asesor de colegiu, este transferat, în 1779, consul la Sinope, iar din februarie anul următor consul în Principatele Române.

Venind din Rusia, Loșcariov a sosit la Constantinople la 20 iunie 1780, iar la circa o lună de la sosire s-a și prezentat, însoțindu-l pe ambasadorul Stahiev, ministrului de externe turc (*reis-efendi*) Halil Hamid Efendi⁹, cerînd recunoașterea sa și eliberarea de către Poartă a beratului corespunzător (brevet de confirmare). Această cerere a Rusiei se baza pe una din stipulațiile articolului XI al tratatului de pace de la Kuciuk-Kainargi, recent încheiat, care prevedea că „Poarta permite de asemenea ca să rezideze consuli și vice-consuli în toate locurile unde Curtea Rusiei va judeca potrivit să-i stabilească și ei vor fi tratați și considerați în deplină egalitate cu alte puteri prietene”.

⁷ A. Arneht, *Joseph II unde Katharina von Russland. Ihr Briefwechsell*, Wien, 1889, p. 153–154.

⁸ În legătură cu acest aspect vezi Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice”, tom. XXI (1939), p. 1–19; S. I. Dostian, *Rossia i Balkanskiij vopros*, Moskva, 1972, p. 168–173; mai recent Gh. David, *Ecaterina a II-a, Potemkin și... regatul Daciei*, în „Magazin istoric” (serie nouă), an XXV (1991), nr. 9, p. 66–71.

⁹ Ministru de externe (*reis-efendi*) al Imperiului otoman între 9 decembrie 1779 – 2 octombrie 1780.

Nu vom insista, în cele ce urmează, asupra îndelungatei și înverșunatei bătălii politice dusă de cele două puteri în legătură cu acest episod (aceste aspecte fiind tratate pe larg în alte contribuții consacrate acestei probleme)¹⁰. Ajunge să menționăm că la capătul unei confruntări acerbe, întinsă pe durata a circa un an și jumătate, Rusia obținea finalmente câștig de cauză și, la 2 februarie (s.v.) 1782, S. Loșcariov pleca spre București¹¹, unde odată ajuns se înfățișa în audiența de prezentare domnului fanariot Nicolae Caragea.

În legătură cu acest episod de istorie diplomatică, investigațiile noastre, efectuate în fondul de microfilme U.R.S.S. de la Arhivele Statului din București, ne-au dus la depistarea a două interesante documente, necunoscute pînă în prezent în forma originală, și asupra cărora vrem să ne oprim pe scurt în continuare¹².

Ele provin din fondul 1261 al Ț.G.A.D.A. (Arhive de Stat pentru Acte vechi din Moscova), opis 6, p. 335—346, și conțin mai întii Patenta imperială de numire a lui Loșcariov în calitate de consul general al Imperiului tuturor Rusiilor în Moldova, Țara Românească și Basarabia, și în continuare Instrucțiunile de folosință pentru uzul Consulului care însoțeau Patenta de numire. Patenta de numire nu cuprinde elemente deosebite; ea era întocmită de unul din funcționarii inferiori ai Colegiului pentru Afaceri Străine (secretarul Vasili Safonov) la 10 februarie 1780, contrasemnată de un membru al comitetului — P. Bakunin — și conținea atestarea calității mai sus amintite în fața celor doi domni și a înalților funcționari de stat. Patenta mai includea și mențiunea confirmării sale de către împărăteasă (la 20 februarie 1780), ca și locul de emiteră: Sankt-Petersburg.

În ceea ce privește Instrucțiunile, fără a releva dezvăluiri de ordin senzațional, de natură să răstoarne radical cunoștințele noastre, ele au totuși meritul că ne permit să înțelegem direcțiile de acțiune și obiectivele care interesau în cel mai înalt grad diplomația rusă. „Instrucțiunile” specificau consulului că acestuia îi revenea misiunea de a-i proteja pe negustorii și călătorii ruși în Principate și Basarabia, îi cereau să asigure deci un comerț liber și în deplină securitate¹³, să se ocupe de siguranța avutului supușilor ruși și să întrețină relații prietenești cu consuliile celorlalte țări. Loșcariov urma de asemenea să informeze Colegiul prin rapoarte regulate, asupra modului cum își îndeplinea atribuțiile și să comunice în timp util orice informații în legătură cu mișcările de trupe turcești, cu repararea cetăților sau cu pregătirile acestora. I se recomanda de asemeni să se deplaseze la Constantinopol pentru a convinge Poarta să manifeste „răbdare și îngăduință” în ceea ce îi privește pe domni și slujbașii lor.

Consulului i se cerea deci să mențină legături permanente cu ambasadorul Stahiev (de la Constantinople), și să ceară de la acesta sprijinul necesar pentru îndeplinirea muncii lor. Lui Loșcariov i se fixa o indemnizație lunară

¹⁰ Vezi în acest sens articolul lui B. G. Spiridonakis, *L'établissement d'un consulat russe dans les Principautés Danubiennes 1780—1782*, în „Balkan Studies”, IV (1963), nr. 2, p. 289—314; de asemenea, Hurmuzaki, vol. X, *Documente privitoare la istoria românilor*. Rapoarte consulare prusiene din Iași și București (1763—1844) adunate, adnotate și comentate de N. Iorga, București, 1897, p. XXIX—XXX.

¹¹ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. IX, partea a II-a, București, 1899, p. 123.

¹² Arh. St. Buc., colecția Microfilme URSS, rola 91. c. 1344—1355. (Centralinii Gosudarstvennij Arhiv Drevnih Aktov Moskova, fond 1261, opis 6, p. 335—346).

¹³ Vezi și N. Giers, *Din trecutul consulatului Rusiei din Iași*, în „Arhiva”, Iași, 1897, p. 643.

de 80 de ruble, precum și 6 ruble pentru cheltuieli aparte; suma putea fi mărită dacă o cereau necesitățile slujbei. Instrucțiunile erau semnate de N. Panin și de Ivan Osterman.

Să vedem acum cum a transpus cel dintâi consul rus în Țările Române în practică aceste instrucțiuni. În această privință dispunem de sugestiva și excelenta descriere a activității sale realizată de Nicolae Iorga, care, însușind mărturiile din epocă, ne relatează: „Era un fel de pitic monstruos, cu înfățișare de lapon, veșnic în mișcare, cu vorba îndrăzneată și spiritul intrigant și întreprinzător, prefăcut și lăudăros, vorbăreț prin sistemă, așa că nu te lăsa să deschizi gura, murdar și luxos, cheltuind îndoit cît leafa sa și lăsîndu-și datoriile în plata împărătesei, șiret din fire și insolent din principiu”¹⁴. „Îi trata pe boieri ca pe niște ciini, pretindea să asiste la ședințele Divanului și făcu pe voievod să simtă că acest vecin este de fapt un stăpîn; că această cancelarie, sub drapelul viitorului valorează mai mult decît palatul său umplut cu o pompă vană a unei lumi aflată la asfințit. Substitutul său de la Iași, maiorul Salonski, aduna pe dezertori, strîngea în jurul persoanei sale o gardă puternică și organiza o adevărată colonizare a stepei ruse cu elemente sustrase Moldovei. Toată lumea respiră ușurată cînd, la sfîrșitul aceuiași an el părăsi această țară, unde avea să revină totuși mai tirziu în calitate de șef al administrației și dragonam la următorul congres de pace”¹⁵.

După o scurtă ședere la București, S. Loșcariov a mers la Iași, atît pentru a se prezenta în audiență la domnul Constantin Moruzi, cît și pentru a-l instala acolo în calitate de viceconsul pe Ivan Salonski¹⁶. Încurajat fiind de rezistența opusă de turci numirii consulului rus, ca și șocat de manierele arogante ale acestuia, voievodul din Moldova l-a primit cît se poate de rece pe noul consul. Nu este exclus de aceea ca la înlocuirea din funcție a lui Constantin Moruzi un rol important să-l fi avut rapoartele evident nefavorabile ale acestuia, ca și presiunile la Poartă ale noului ambasador rus Iacob Bulgarov.

Misiunea diplomatică a lui Loșcariov în Principate a durat doar pînă la sfîrșitul anului, cînd a fost trimis la consulatul Rusiei din Baccisarai (Crimeea), pe lângă hanul tătar Șahin Ghirai, în locul său fiind numit în calitate de consul general Ivan Severin. Biografia politică a lui S. Loșcariov ne arată că a mai revenit totuși în Principate: în cursul războiului ruso-austro-turc care a urmat, el a deținut funcția de președinte al Divanului Moldovei (1789), iar în ianuarie 1792, cu ocazia încheierii păcii de la Iași cu Imperiul otoman, a făcut parte, alături de Alexadr Samoïlov și Iosef Ribas, din delegația rusă. După o perioadă de inactivitate de 3 ani (începută în 1804), îl vom regăsi din nou în 1807 în Țările Române. Avansat la rangul de general, era de data aceasta desemnat ca plenipotențiar la tratativele cu turcii din același an, încheiate cu armistițiul de la Slobozia. A încetat din viață la 6 octombrie 1814 la Vitebsk.

Ascensiunea politică și „cursus honorum” ale lui S. Loșcariov nu reprezintă un episod aparte în cadrul aparatului de stat al Imperiului rus, căci acesta i-a răsplătit întotdeauna cu larghețe pe aceia dintre protagoniștii săi care au îndeplinit cu strictețe directivele politice ale Petersburgului. Conduita

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente...*, vol. X, p. XXIX.

¹⁵ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Jassy, 1917, p. 194.

¹⁶ C. Șerban, *op. cit.*, p. 66.

sa în raport cu autoritățile românești este în schimb tipică modulului în care țarismul rus s-a comportat față de viitoarele sale obiective de expansiune; aroganța și disprețul sint împletite cu duplicitatea și viclenia. Iar în ceea ce privește acest moment al înființării consulatului rus în Principatele Române¹⁷, putem conchide că el a reprezentat un episod diplomatic suficient de important prin consecințele sale pe toate planurile. Încheierea cu succes de către Rusia a acestei operațiuni marca o nouă etapă în spinoasa problemă orientală care, mai ales după 1774, ieșea din amorțeală pentru a deveni o preocupare presantă a cabinetelor europene.

R E S U M É

Dans la collection des microfilms qui appartient aux Archives d'État de Bucharest on a trouvé des copies sur la diplomate de nomination et sur les instructions (le 20 fevrier 1780) du premier consul russe dans les Principautés Roumaines, Serghei Loșcariov; en utilisant ces copies l'auteur reconstruit le cadre interne et international de cet épisode historique. On presente la nomination et la carrière de Loșcariov dans le contexte de la lutte au sommet sur la povoir dans la Russie d'Ecaterina II et on considère le combat pour introduire les consulats russes dans les Principautés comme une expression de l'expansionisme russe de l'époque. En relevant que les documents sont inédits, l'auteur met en relief l'attitude abusive et arbitraire du diplomate dans ces rapports avec les autorités roumaines.

P R É C I S

In the microfilms collection of the State Archives in Bucharest, copies of the nomination diploma and instructions (20th of February 1781) belonging to Serghei Loșcariov, the first Russian consul in the Romanian Principatities have been found; on this basis the author of the article recreates the internal and international frame of this historic episode. Loșcariov's nomination and career are presented within the context of the high levelled fight for power in Ecaterina II's Russia, and the struggle to introduce Russian Consulates into the Principatities is considered as an evident expression of the Russian Empire's expansionist tendencies of the time. The author underlines that the documents are inedited and also reveals the Russian diplomat's abusive and arbitrary attitude in his relationship with the Romanian authorities.

¹⁷ În legătură cu acest aspect semnalăm și contribuția mai recentă a cercetătoarei bulgare Tamara Stoilova, *Ţeli i zadači ruskih konsulstv v Osmanskoj Imperii i Sredizemnomonie v XVIII veke*, în „Bulgarian Historical Review”, XVI (1988), nr. 1, p. 15–33. Autoarea consideră că, spre deosebire de instituțiile diplomatice ale Imperiului țarist din zona Mediteranei, care urmăreau cu preponderență interese economice, consulatele ruse din Principatele Române au avut cu prioritate obiective de ordin politic și militar.